

Forfatter: Palladius, Peder

Titel: Peder Palladius' Danske Skrifter

Citation: Palladius, Peder: "Peder Palladius' Danske Skrifter", i Palladius, Peder: *Peder Palladius' Danske Skrifter*, udg. af Lis Jacobsen , H.H. Thiele, 1911-1926, s. 326. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/text/adl-texts-palladius03val-shoot-idm139651352013792.pdf> (tilgået 24. april 2024)

Anvendt udgave: Peder Palladius' Danske Skrifter

V.

Af Palladius' Alterbog er følgende Udgaver bevaret:

1. *Originaludgaven* 1556. Titel og Format som Facsimilegengivelsen af Titelbladet ndf. S. 339. Bogen er trykt med to Slags Typer: Skriftstederne med Missaler (17 Linjer paa Siden), Kollektterne og den øvrige Text med en mindre Skriftgrad (27 Linjer paa Siden)¹, se Gengivelsen S. 327. Bogen bestaar af 27 8-bladede Læg, signeret A-Z, Aa-Dd. Paa Bagsiden af Titelbladet og paa Titelbladene til Døbe- og Vielsesbogen findes Træsnit, se Gengivelserne i Texten og Noterne hertil Udgaven er trykt hos Hans Walther i Magdeburg og fandtes tilkøbs hos Boghandler Claus Førd i København. Exemplar i Pergamentbind findes paa d. kgl. Bibliotek.

2. *Hans Albrechtsens Originaludgave* 1564. Efter Palladius' Død besørgede Biskop Hans Albrechtsen en ny Udgave af Alterbogen. Ejendommeligt for denne Udgave er især Omarbejdelsen af Kollektterne. Af de gamle katolske Kollektter gives en hel ny Oversættelse (se ndf. S. 332) og Palladius' Oversættelse af Vitus Theodorus' Kollektter er omhyggelig revideret, I den Fortale, hvormed Biskoppen ledsager den ny Udgave, skriver han, at "nogle Aar forleden" har Peder Palladius ladet denne Alterbog udgaa, men "effterdi ieg formerckt haffuer at vdi mange Kircker findis icke denne Alterbog/ oc at de som hende begerindis er/ oc behoff haffuer til Kircketienistens vdretning icke hende bekomme kand/ haffuer ieg ladt hende vdi Prenten vdgaa paa ny/ formedelst Erlige Mands Claus Føerds Bogførirs vdi Kiøbenhaffn anden gangs bekostning/ oc flitlige hende offuerseet/ forbedret oc formeret/ . . synderlige vdi Collecternes klare oc rette forstand . . Disligest oc tillagd Letanien oc nogle Christelige Bøner som effter tidens leylighed vdi bede dage for Øffrighed/ for fred oc for anden menlig nødtørffthighed bequemelige kand oplæsis/ Oc der næst sæt de Prefationes * 327 328 som Ordinantzen befaler at siunges vdi de tre store Christi Høytider. Fremdelis ocsaa effter Børne daaben tillagt den rette form oc maade som Sognepresterne bør at effterfølge/ naar børn ere hiemme døbt oc bæris til Kircken effter som Ordinantzen der om bemelder. Oc til det sidste sæt Catechismum eller Børnelærdommen enfoldelig vdi sine ord Artickle som hun bør at fortælles for unge oc Gamle."

Som det ses, har Hans Albrechtsen ikke blot omarbejdet og gennemset Kollektterne i Palladius' Alterbog, men tilføjet ny, hvor denne manglede Kollektter (Bededagsbønnerne), ligesom Alterbogen ifølge Fortalen ogsaa paa anden Maade er udvidet til Præsternes Tarv. Af Hans Albrechtsens Originaludgave er kun to Blade bevaret - det første og sidste Blad i første Læg. (Fortalen er derfor ovf. anført efter Udgaven 1574). Disse to Blade er indhæftede i en yngre Udgave, hvor de har erstattet de tilsvarende Blade, aabenbart i den Hensigt at give den yngre Udgave større antikvarisk Værdi (se ndf. S. 336). Det bevarede (sammenstykkede) Exemplar har tilhørt Hjelmstjerne, til hvem sandsynligvis en smart Boghandler i 18. Aarh. har afhændet Exemplaret paa fordelagtige Vilkaar. Imidlertid har dette Falsum, som ikke blev opdaget, givet Anledning til en fuldstændig misvisende Fremstilling af Alterbogens Historie, idet alle de vigtige Afgivelser fra Originalen 1556, der findes i Udgaven fra 17. Aarh., er ført tilbage til Udgaven 1564 i Hovedværket om Alterbogens Historie, Engelstofts ovf. anførte Værk fra 1840, Da der i den yngre Udgave af Alterbogen tales om flere ældre Udgaver, slutter Engelstoft, som rimeligt er, at der mellem Palladius' Originaludgave 1556 og Hans Albrechtsens Udgave 1564 ligger flere (senere tabte) Udgaver; og ved en Række Fejlsutninger, fremkaldt ved det sammenstykkede Exemplar, naar Engelstoft til det Resultat, at Ændringerne skyldes Palladius. Jeg skal ikke her komme nærmere ind paa hele denne Fremstilling, blot skal det udtrykkelig fremhæves, at Palladius kun har besørgt én Udgave af Alterbogen, og at 329 ingen af de Ændringer, der senere fandt Sted, kan føres tilbage til ham¹.

* 330

Om Udgavens Titel og Format se omstaaende Gengivelse. Bogen er trykt hos Lauritz Benedicht i København, og er (hvad der fremgaar af Hans Albrechtsens Fortale) bekostet af Claus Førd. Paa Bagsiden af Titelbladet staar Skriftstedet Joh. 3.16-18; der er intet Træsnit. Det bevarede 8. Blad indeholder "En bekiendelse paa danske" og "En Predickers Bøn", hvilke Stykker stemmer ordret overens med de tilsvarende Stykker i Udgaven 1574. Exemplaret med de to Blade af Alterbogen 1564 findes paa d. kgl. Bibliothek.

3. *Ny Udgave af Hans Albrechtsens Redaktion*. 1574. Da kun Titelbladet og et enkelt andet Blad af Hans Albrechtsens Originaludgave 1564 er bevaret, lærer man først gennem Udgaven 1574 Indretningen af hans Alterbog at kende. Efter Titelbladet, paa hvis Bagside findes et Træsnit samt en kort *Oratio Pastoris ante contionem*, følger Palladius' Fortale. I denne er der foretaget et Par Ændringer: Mens Claus Føerds Navn i Originaludgaven 1556 beskedent var anbragt paa Bogens sidste Blad, er det her sat ind i selve Fortalen; til Meddelelsen om at Alterbogen er trykt efter Samraad med Landets Superintendenten (ndf. S. 341 L. 20 f.), er føjet følgende Sætning: "formedelst Erlige oc velforstandige Mands Claus Føerds borgeris oc Bogførirs vdi Kiøbenhaffn bekaastning". Denne Sætning bevares i Udg. 1580, men udelades i de fig. Udgaver. Den anden Ændring gælder Bogens Navn. Palladius havde skrevet, at man ikke maatte kalde den Missal eller Haandbog,

men at den skulde hedde *Collectbog, Evangelistarium* eller *Alterbog*; i dette Forslag er de to første Navne strøget, *Alterbog* har sejret¹. Efter Palladius¹ Forord følger Hans Albrechtsens ovf. omtalte Forord, dateret 20. januar 1564. Saa *Confiteor* som i Udg. 1556, hvorefter er tilføjet en *Oratio** – 331 *contionatoris ante contionem*, derefter følger *En bekiendelse paa danske* (= Udg. 1556) og *En Predickers Bøn* (= Udgaven 1564).

332

De gamle Kollekte er, som nævnt i Forordet, grundigt gennemarbejdede. Som Exempel kan anføres Kollekten paa 1. Søndag i Advent, Den lyder:

O Herre Jesu Christe/ opueck din Guddommelige mact/ oc kom oss til hielp at wi formedelst din beskermelse kunde befrelsis fra den Straff som wi vel haffue fortient met vore Synder/ oc formedelst din tilkommelse bliffue salige/ Du som leffuer o c regnerer etc.

Ved den ny Kollekttrække er Palladius' Oversættelse i det væsentlige bevaret, kun enkeltvis er Rettelser efter Vitus Theodorus' Original foretaget (se saaledes Noterne til S. 345 L. 30, S. 347 L. 15, S. 352 L. 17, S. 421 L. 16, S. 433 L. 29 ofl.). Undertiden er den af Palladius valgte Kollekt erstattet med en anden, saaledes har Udg. 1574 til 1. Søndag efter Hellig tre Konger flg. Kollekt: "Herre Gud himmelske Fader/ du som formedelst din Naade oc Velsignelse/ haffuer giffuet oss Børn oc tiunde etc.", hvilket er en Oversættelse af den første Bøn efter Prædikenen hos Vitus Theodorus, mens Palladius' Kollekt (ndf. S. 360 L. 14 ff.) er en Oversættelse af den anden Bøn (den som Børnene og Tyendet skal bede).

De øvrige Ændringer, Hans Albrechtsen har underkastet Alterbogen, vil det falde udenfor nærv. Udgaves Plan at komme nærmere ind paa¹.

Udgaven 1574 er trykt hos Mads Vingaard i København. Titel og Format som omstaaende Gengivelse. Exemplarer findes paa d. kgl. Bibl. og Universitetsbibl. i København samt i Karen Brahes Bogsamling i Odense.

4. *Poul Madsens Udgave 1580*. Denne Udgave betegner et nyt Afsnit i Alterbogens Historie, idet de gamle katolske Kollekte (som omtalt ovenf.) paa faa Undtagelser nær er blevet udskudt; der findes kun én Kollekttrække, og denne bestaar næsten helt igennem af de af* 333 Palladius' indførte Bønner af Vitus Theodorus. Dernæst er en ny Kollekt indført, en "almindelig" Kollekt, der skal bruges efter Prædiken, naar der ikke er Altergang. For 334 hele denne ny Ordning af Kollektssystemet gøres der Rede i en Betænkning, forfattet af Alterbogens Udgiver, Sjællands Biskop Poul Madsen (Paulus Matthiæ). Det hedder heri:

"Quia hæc æditio, non nihil variat a prioribus, antea excusis, ejus varietatis consilium breviter aperiam, quod ab omni, spero & arrogantia & levitatis suspicione, me apud bonos omnes liberabit. - Primo itaque cum animadverteremalteriusCollectæ,nullum esse usum, nisi quando nulli essent Communicantes [i dette Tilfælde har man altsaa brugt den ene Kollekt som Slutningskollekt], eam tanquam minus necessariam, sustuli. Et erant alioqui qvædam Dominicæ, in posterioribus Exemplaribus additæ, quæ unam tantum habebant Collectam: substitui autem unam generalem (ut sic dicam) Collectam, qua uti possunt Pastores, ubi non sunt Communicantes, quæ habetur altera pagina sequenti."

Poul Madsen's Udgave 1580 har, som det ses af omstaaende Titelblad, bevaret Titelen fra Hans Albrechtsens Udgave 1574. Det efter Palladius' Navn tilføjede: "*Consilium hujus æditionis, legatur in fine libri*" hentyder til den latinske Betænkning. Paa Bagsiden af Titelbladet findes samme *Oratio pastoris* som i Udgaven 1574, derefter følger Palladius' Forord, Hans Albrechtsens Forord, *Confiteor*, *Oratio contionatoris*, alt som i Udgaven 1574, og siuttelig en Bøn af Johannes Matthesius. Saa begynder Kollekte og Texter. Det sidste Læg i det eneste bevarede Exemplar (findes paa d. kgl. Bibl.) mangler, paa Kustoden paa sidste Blad (M 8 v) staar *Cathechis*-; her har altsaa Katekismen fulgt og derefter Betænkningen og den almindelige Slutningskollekt. Hele denne ydre Indretning ses af den følgende Udgave, hvorefter det ovenfor anførte Citat af Betænkningen er taget.

5. *Ny Udgave 1602*. Titel og Indledningsbønner som Udgaven 1580. Paa Foden af Titelbladet: *Prentet i Kiøbenhaffn/ hoss Henrick Waldkirch. M. DC. II*. I Palladius' Forord er to Ændringer foretaget: Claus Førds Navn er gaaet ud 335 (som det ses af sidste Blad, er Udgaven bekostet af Henrick Waldkirch), og Sætningen om de to Kollekte (ndf. S. 342 L. 2-8) er ændret til: "*Oc er her sæt oc forordineret/ en Collect for huer Epistel/ at bruge effter Ordinantzens liudelse*". Efter Døbe- og Vielsesrituellet staar som i de tidligere Udgaver Katekismen (d. v. s. de fem Hovedstykker) og derefter følger den latinske Betænkning med Overskrift: *Commonefactio ad pios verbi ministros, de consilio hujus æditionis*, hvor under staar "P. M" d. e. Paulus Matthiæ. Umiddelbart herefter kommer den i Betænkningen omtalte almindelige Kollekt med Overskrift: "*En Collect/ at læse effter Prædicken/ naar der er ingen communicantes*", hvilken Kollekt ligesom mange af de øvrige Kollekte er bevaret uforandret siden da (Alterbog 1913, S. 264); til siut findes en Bøn af Poul Madsen "at bede/ naar Præsten falder paa Knæ for Alteret/ effter Tiensten er endt". Hele denne Indretning er utvivlsomt gaaet uforandret over fra Udgaven 1580.

Paa sidste Blad læses: "*Prentet i Kiøbenhaffn/ hoss Henrich Waldkirch: Paa sin egen Bekostning: Oc findis hoss hannem til kiøbs*".

Exemplar af denne Udgave findes paa det kgl. Bibliothek (Bl. 7-8, uden Tvivl indeholdende Oratio contionatoris og Joh. Matthesius' Bøn, mangler).

6. *Udgave 1611*. Denne Udgave svarer i det hele til den foregaaende. Udgaven er trykt og bekostet af Henrich Waldkirch. Exemplarer findes paa d. kgl. Bibl. og paa Univ. Bibl. i København.

7. *Udgave 1652*. Optryk af foregaaende Udgave. Paa Foden af Titelbladet: "*Prentet i Kiøbenhaffn/ aff Georg Lamprecht. Paa Joachim Moltkens Bekostning/ Oc findis hos hannem til kiøbs. M. DC. LII.*" Exemplar paa d. kgl. Bibliothek.

8. *Udgave 1666*. Optryk af foregaaende Udgave.
* 336

Paa Foden af Titelbladet: *Cum Speciali Sereniss. Reg. Majest Dan. Frid. III. Gratia et Privil. Med større Sfyl end til forn. Tryckt i Kiøbenhaffn/ Anno 1666. Findis til kiøbs hos Christian Cassuben/ Bogh. udi S. Nicolai Kircke*. En lignende Meddelelse findes paa Bogens sidste Blad. Exemplar paa det kgl. Bibliothek.

9. *Udgave 1669*. Dette er den sidste daterede Udgave, der udkom under Palladius' Navn og med hans Fortale. Dens Titel er:

Alter-Bogen \ Det er \ Søndagis oc \ hellige Dagis Episteler oc | Evangelia/ med Collecter/ oc andet \ at bruge udi Christi Nadvere/ effter \ Ordinantzens Liudelse \ Item \ Tacksigelse Festens Bønner \ og Lectier som Aarligen den 11. Febru-vari Høytideligen offuer alt \ Rjget holdes \ D. Petrus Palladius \ Consilium hujus editionis\ legatur in fine libri \ bekostiget af \ Daniel Paulli Kongl. Maytt: Bogh. \ udi Kiøbenhaffn | boendis paa vor Frue Kirckegaard \ Tryckt hos Jørgen Lamprecht Aar 1669.

Exemplar paa d. kgl. Bibliothek.

10. *Defekt Alterbog fra Beg. af 17. Aarh.* Det er ovf. omtalt, at der paa d. kgl. Bibl. findes et Exemplar af Palladius' Alterbog, hvis Titelblad er taget fra den nu tabte Udgave 1564, mens Bogen iøvrigt med Undtagelse af et enkelt med Titelbladet sammenhørende Blad (Bl. 8 i 1. Læg) er over et halvt Hundrede Aar yngre. For at Falskneriet ikke skulde opdages, er Bagsiden af sidste Blad, paa hvilket Trykkeriets Navn stod - og som derfor var i Uoverensstemmelse med den gamle Udgaves Titelblad -, overklæbet med et Stykke hvidt Papir; men holder man de sammenklæbede Blade op for Lyset, læses tydeligt: "*Prentet i Kiøbenhaffn/ hoss Henrich Waldkirch: Paa sin egen Bekostning: Oc findis hos hannem til kiøbs*", nøjagtig samme Ordlyd som paa Udgaverne 1602 og 1611, med hvilke Udgaver det defekte Exemplar stemmer Linje for Linje; kun smaa typografiske Uoverensstemmelser viser, at det ikke er samme Tryk.

337

Til de i Alterbogen meddelte Noder er benyttet samme Stokke som i de nævnte Udgaver, og da Node-satsen i disse to Udgaver er mindre slidt end i den udaterede Udgave, maa denne være den yngste. Rimeligvis har Alterbogen været optrykt med en halv Snes Aars Mellemlum, saa man tør sætte denne Udgave til c. 1620; i hvert Fald er den ældre end 1629 - Henrich Waldkirch's Dødsaar.

11. Endelig findes en *Udgave uden Aarstal* med Titel overensstemmende med Udgaven 1666. Paa Foden af Titelbladet staar: *Hos Christian Cassuben oc Daniel Paulli Boghandlere til kiøbs*. Denne Udgave tilhører at dømme efter det typografiske Udstyr o. Ign, den sidste Fjerdedel af 17. Aarhundrede. Exemplar findes paa d. kgl. Bibliothek.

Rækken af de bevarede Udgaver af Palladius' Alterbog viser altsaa, at denne er udkommet første Gang i 1556 derefter i 1564, 1574, 1580, 1602, 1611, c. 1620(?), 1652, 1666, 1669, c. 1680 (?). I denne Række findes der jo store Spring (1580-1602; 1620?-1652), men sandsynligvis skyldes dette, at ingen Udgaver fra disse Tidsrum er bevarede. Man maa nemlig formode, at Efterspørgslen i det Hundredaar, i hvilket Palladius' Alterbog var i Brug, har været jævnt den samme, og at der heller ikke i Oplagenes Størrelse har været saa store Forskelligheder, at disse kan forklare de store Spring i Udgave-Rækken. Og naar man ser, at af 1564-Udgaven kun et Par Blade er bevaret, af 1580-Udgaven og 1602-Udgaven kun ét defekt Exemplar, af Udgaven 1620 (?) kun det med 1564-Titelbladet sammenhæftede, og at de andre Udgaver vel er fuldstændigt bevarede, men kun findes i ét eller et Par Exemplarer, er Sandsynligheden for, at nogle Udgaver helt er gaaet tabt, overvejende. Imidlertid er de bevarede Udgaver mange nok til at vise, at Palladius' Alterbog - under forskellige * 338 Skikkelser - var i Brug i Danmark, fra den udsendtes 1556, til den afløstes af den ny forordnede Alterbog 1688. I denne Alterbog erstattedes Fortaler og Efterskrift af de sjællandske Biskopper, der havde grundlagt Alterbogen og givet den dens daværende Form - Peder Palladius, Hans Albrechtsen og Poul Madsen - af en ny Fortale af Biskop Hans Bagger, mens Perikoper og Kollektter uden væsentlige Forandringer overførtes fra den gamle Alterbog.